

בשולי "חוק פיליפי"

לש'לום אחי
פורים התשמ"ט

מאמרו של א' קימרון "חילופי צירי ופתח בעברית המקראית" (לשוננו ג, עמ' 102–77) עוררני להזדקק עקרונות לעניין החוק הנדון ביותר בדקדוק ההיסטורי של העברית, אשר עד היום לא נתנסח ניסוח מוסכם על הכול, לא בנוגע לתנאי תחולתו ולא בנוגע לזמן פעולתו.

העברית, להבדיל מאחותה הערבית (הספרותית), מאופיה להמיר מקצת מן התנועות בנטיית מליה, שמות ופעלים, בתנועות אחרות – תופעה הקרויה במונח המקצועי אפופוניה. מדקדקי העברית עד לרביע האחרון של המאה התשע-עשרה, שנושא עיונם היה לשון המקרא בניקודו הטברני, עמד נכחם קושי גדול לנסח כללים אימתי תנועה מסוימת מתקיימת בעינה לאורך כל נטיותיה של המלה, ואימתי היא מומרת בתנועה אחרת או נעלמת (שווא נח). לפיכך הסתפקו כרגיל בציון העובדות, כמו, למשל, רד"ק הכורך, במכלול, במשקל אחד: שָׁעַר, לָבַב, הִיכָל, פֶּלֶף (ריבוי כלפות), אֶלֶם (ריבוי אֶלְמוֹת) ומונה את המנהגים השונים של השמות הנ"ל וכיו"ב בנטייה. אין הדבר שונה בימינו אם יבקש מדקדק לתאר את הלשון כניקודה במקרא או לקבוע כללים למעשה על פי דרכי הניקוד הטברני, כפי שמוכח בעליל מקביעותיה של האקדמיה ללשון. בדרך כלל הלומד דקדוק עברי מונחה להבחין בין הקיים ובין המשתנה בתנועות לא על פי התניה פונולוגית מחייבת, אלא על פי הדפוסים הצורניים, שתנועות מסוימות מצויות בהם¹. על השאלה מה טעמו של הדבר שהפתח – למשל – בשם גֶּל מתקיים בנטייה: גֶּלּוּ, גֶּלִים ומומר בחיריק בשם פֶּת: פֶּתוּ, פֶּתִם, אין בכוחו של הדקדוק המתאר להשיב, ואין עניינו להשיב. הדקדוק המתאר רואה את הלשון המתוארת ברייה גמורה,

* להלן בקיצור ח"פ.

1. ראה מאמרי באנציקלופדיה יודאיקה כרך ח', עמ' 99 סוף סעיף 15. על פי 'חוקי' הפונולוגיה של עברית המקרא משקלים בעלי סופית $\bar{a}$ באם השמית דין הוא שיסתיימו בהברה -וּן; ואמנם כך הוא ברגיל בניקוד המקרא כמו: ראשון, זָקֵן/זָקֵן, יָתֵר/וּכִי"ב. ברם קָרָן (וכן שֶׁלֶטָן, אָבְדָן) אינו נוהג על פי הכלל, ואפשר להסביר את הקמץ שבו בטעם פונולוגי מספיק והוא: תנועת u בהברה הקודמת להברה בעלת $\bar{a}$ היסטורית מנעה את המעקף $\bar{a} < \bar{e}$ בעת תוקפו של ה'חוק' (ראה ברגשטרסר, א, סעיף c 25; וכן קיום הקמץ במלים מוֹרְשִׁיהֶם, תוֹשִׁבֵי, ואין סיבה להזדקק להסבר כולל כמו תעובת עברית וארמית (באואר וליאנדר עמ' 192); ברם עצם מציאת המלה קָרָן (ואחיותיה הנ"ל) יצרה לאחר חידלון המעקף $\bar{a} < \bar{e}$ דגם נטייה חדש, שֶׁ היסטורית אינה מתקיימת בנטייה (והופכת לשווא) בתנאים מסוימים, בדיוק כמו a היסטורית. הניסוח של כללי הקמץ, סעיף 8

ומתוכה בלבד אין לו אפילו פתח תשובה לרוב השאלות העולות בחילופי התנועות האמורים.

רק משנתייחד המחקר המשווה וההיסטורי בלשונות הובן שאת המצב הנתון בלשון, על כל חוסר העקיבות שבו, אפשר (בתנאים מסוימים) לפרש מתוך מציאות שהייתה קיימת קודם לשלב הנתון. הכרה זו, שנתגבשה כאמור ברביע האחרון של המאה הקודמת, הייתה כרוכה בהנחת היסוד: הצד הפיסולוגי של הלשון, היינו תהליך הפקת ההגאים, מעצם מהותו מוסדר בחוקי הטבע, שלפי התפיסה בזמן ההוא הם חוקים מוחלטים הפועלים בתנאים שווים בלא יציאה מן הכלל. כשהנחת יסוד זו מועברת אל מדע הלשון הריהי מחייבת הגדרת התנאים של התופעה הנדונה בדרך שלא תהיה יציאה ממנה, ואולם נקל להיווכח שלא ניתן לקיים תביעה זו במחקר הלשון לא בעבר ולא בימינו. מתוך כך היה הכרח לוותר למעשה על ייסוד הפונולוגיה – שעיסוקה בצד הטבעי של הלשון – על 'חוקי הטבע' גרידא ולהסתייע בגורמים שמתחום ההיגיון והפסיכולוגיה, שוברי 'חוקי הטבע' של הלשון, כמו ההיקש (שלא במובנו בדקדוק בימי הביניים), היינו האנאלוגיה. ועוד הגבלה הוגבל 'חוק הטבע' בלשון: פעולתו אינה עומדת לכל הדורות; אדרבה הוא קם וגופל במרוצת הימים. בדרך זו נוצרו שני מקומות מפלט נכבדים לכלול את כל היוצאים מן 'החוקים' הפונולוגיים על פי התנאים שיוחסו לתחולתם. דומה אני שאין בדקדוק ההיסטורי של העברית חוק כ'חוק פיליפי', שרבה בו המבוכה בחלוקה שבין היקף תחולתו ובין מבטליו במרחב הלשון ובזמנה, ודייה לביבליוגרפיה שהזכיר קימרון במאמרו להעיד על כך.

מטבע הדברים שהיה חוק פיליפי בשעת ניסוחו הראשון פרי ההתבוננות בלשון המקרא בניקודו הטברני בלבד, וכמובן בהבנת סימני הניקוד על פי שיטת הדקדוק המשווה². על פי אותן ההנחות העיסוק בח"פ נמשך והולך עם שבינתיים זכינו להכיר

של האקדמיה ללשון, אינו יכול בשום פנים להיאחו בכל התניה פונולוגית שהיא, ומוכרח להתייחס על המורפולוגיה. אילו – דרך משל – נמצאו מלים כמו חֶרֶב, שֶׁלֶט, פֶּלֶח, אֶמֶן ועוד במקרא, הייתה רשימת יוצאים מן הכלל הפונולוגי הזה ארוכה בדיוק כיוצאים מח"פ. דבר זה הוכר מזמן ושכיח בלשונות. לאחר שהביא H. Paul דוגמאות מן ההשתלשלות בלשון הגרמנית אמר בספרו *Prinzipien der Sprachgeschichte* מהדורה ו', עמ' 68–69: אמנם חוק פונולוגי יכול להשתקף (ההדגשה שלי) בתוצאות מן היחסים הנוהגים בלשון זה לצד זה, אלא שלעולם אין זיקתו של החוק הפונולוגי להם (ההדגשה שלי) כי אם להשתלשלות ההיסטורית שנתקיימה בתקופה מוגדרת בלבד. (Ein Lautgesetz kann sich zwar durch die hinterlassenen Wirkungen in der nebeneinander bestehenden Verhältnissen einer Sprache reflektieren, aber als Lautgesetz bezieht es sich niemals auf diese, sondern immer nur auf eine in einer ganz bestimmten Periode vollzogene historische Entwicklung.)

2. כידוע, סימני הניקוד בכל המסורות שבידנו אינם מציינים הפרשי כמות של התנועות. במחקר מאז הדקדוק המשווה, בייחוד בבית מדרשם של ה"מדקדקים הצעירים", נשתלטה הדעה שכל אחד מן

יפה מסורות אחרות בלשון העברית, וראש לכולן המסורות המשוקעות בניקוד הבעלי. קימרון חידש במאמרו המדובר במה שכלל בדיונו את הניקוד הבעלי הנתון לפנינו בפירוש ממצה של ייבין, וחבל שבנוגע למסור בטור השני של המשושה לאוריגניס ובמבטא השומרוני הסתפק ברפרוף בלבד ונתן את דעתו אך למה שנראה לו מסייע להשקפתו.

ק' סבור כי הסברו עדיף מהסברי קודמיו באשר בו "נוכל להכליל את כל חילופי פתח/צירי בעברית במסגרת חוק פונולוגי מקיף" במקום "ההסברים השונים המבוססים על אנאלוגיה" (עמ' 79). ואולם קצרה יד ק' מלהסביר את שפע הכפילים גם לשיטתו, היינו צורות על פי החוק המוצע וצורות הסותרות אותו (למשל בניקוד הבעלי בעמ' 82), אלא שק' סובר משום מה "כי אנאלוגיה בין אלומורפים בוודאי מסתברת יותר מאנאלוגיה בין צורות לא אלומורפיות" (עמ' 79 הערה 5). אמירה בעולם היא שאין לה אחיזה לא בהלכה ולא במעשה הלשון. כלום נעלם מעיני ק' שההיקס – הפורע סדירות של תהליך פונולוגי – מצוי בלשונות במסגרות הנטייה (הפאראדיגמה) דווקא. ומכוחו

הסימנים מסמן אורך וקוצר, ואלה גלמדים בהשערה על פי כללי הדקדוק המשווה. כך נמצא – למשל – כי קבד כשהוא פעל בעבר נסתר הצירי שבו תנועה קצרה, ואילו כשהוא בינוני תנועתו ארוכה, וזה מניין? מפני שהפועל בעבר נסתר כמו תָּכַם הפתח שבו a קצרה והבינוני תָּכַם הנבדל בסימן מן העבר, התנועה השנייה בֹּ או ארוכה. בפרשנות זו של סימני הניקוד נתלו חוקים כמו: (1) התנועה בהברת הפסק (בתנאים מסוימים) ארוכה, אבל קצרה שלא בהפסק (כגון אָכַל כנגד אָכַל; (2) תנועה קצרה בהברה פתוחה שלפני הטעם מתארכת (כגון התנועה הראשונה של דָּבָר; (3) הברת מלרע שבסימכות אינה מוטעמת מלוא ההטעמה, שכן אין סיבה מובנת לפתח בכגון עוֹלָם לעומת הצורה הנפרדה עוֹלָם וכן כיו"ב.

בדין ערער Chr. Sarauw בספרו *Über Akzent und Silbenbildung in den älteren semitischen Sprachen* (שיצא לאור בשנת 1939 אך נכתב בשנת 1925) על כמה מן ההנחות האלה. בעניין כמות התנועות הוא מבקש להחזיר את עטרת השיטה הקרויה על שם יוסף קמחי [למעשה כלולה בספרי הדקדוק שקדמו לו, ראה לשוננו יח, עמ' 95] ליושנה – עם שלא ירד לסוף הבנתה – וטוען שאין צירי קצר ואין סגול ארוך (ראה עמ' 96), מלגלג הוא על השיקול מסוג האמור לעיל לגבי קבד פעל עבר וכבד בינוני ואומר בעמ' 104: "אכן אילו היה אפשר לבנות (künstliere); ההדגשה במקור) לשונות". ובעמ' 56 הוא אומר כי בהעברת שיקול כנ"ל על הלטינית פירוש: cado יש לו a ארוכה מפני שתנועת i השנייה של incido קצרה! ושם עמ' 66 כנגד קביעתו של ברוקלמן גרונדרס א, עמ' 161 כי הארכת התנועה בהברה שלפני הטעם "אינה מושג בר ממוש" אמר דבר של טעם: "מציאות או טבעיות של הארכת אינה יכולה להיות תלויה בשיקול אם אנו מבינים אותה או לא". והנה הוא עצמו, בחוש ביקורתו ובשנינותו, העמיד השערות חדשות, גם לגבי הכרונולוגיה היחסית של התופעה, וכשתופעה אחת אינה מתיישבת עם תורתו אינו מהסס לומר: "אל יוסעה איש על ידי כך, אלא יסמך על העקרונות של התפתחות הלשון יותר ממקרה שבמסורת" (traue den Prinzipien ...

!(der Sprachentwicklung mehr als dem Zufall der Überlieferung

לאור המציאות בדקדוק ההיסטורי של העברית, הגדוש השערות האחרות בהשערות, ראוי ליכור את דברי פאל שהבאתי בהערה הקודמת.

– 'כורה השיטה' – צורות חדשות נוצרות בניגוד למצופה לפי החוק הפונולוגי, כמו למשל honor (כבוד בלטינית) במקום honos על פי שאר היחסות, או war (הפועל היה בגרמנית) במקום was על פי שאר גופי הפועל? מה רע אפוא בהסבר המקובל זה דורות שנגזר צורת לֶב במקום המצופה לֶב (אכן כך בניקוד הבבלי ובמסורת השומרונים) היא תולדת היקש לצורות שבנטייה, היינו לֶב < לָב, או שצורה כגון חֶפֶץ נוצרה מהיקש כגון חֶפֶצַת וְגָדֶל (לצד גָּדֶל) בהיקש דומה. בכל אלה הצורה המוקשת אינה במעמד אלומורף לצורה – או לצורות – שביסוד ההיקש. ואמנם לחריגים שאינם מעטים גם לשיטתו של ק', ק' מוצא מפלט בהיקשים שאינם דווקא בגדר צורות אלומורפיות (למשל לגבי יֶסֶבו בעמ' 97 סעיף ב; עמ' 98 סעיפים ג ו-ד). יתר על כן, לגבי חריגים שאינם מתיישבים עם שיטת ק' הוא מסתפק לקבוע ש"הם טעונים מחקר מיוחד" או שיש בכלל "להסביר את רוב (ההדרגשה שלי. זב"ח) השינויים", והוא הדין קוּטֶלֶת או שֶׁכָּב בהפסק בניגוד לאמת המידה שהציע בעמ' 89 בסעיף 2.2.

אין לבוא אל ק' בטענות על שלא עלה בידו להסביר את כלל התופעות שח"פ אמר לפעול בהן ב"חוק פונולוגי מקיף" ונוזק לתחבולת ההיקש, אלא שאיני רואה יתרון להיקשים שהוכרח ק' להסכים עמהם על פני היקשי קודמיו. והשאלה נשאלת, מדוע כה קשה לנסח את תנאי ח"פ שלא יהא הפרוץ בו כעומד, או אף מרובה על העומד? דומה אני שאת התשובה עלינו לבקש במה שאין לנו עדויות מכריעות להגדיר את זמן פעולתו של החוק בעברית. כמעט כל מה שדובר בזמנו של החוק אחוז בשיקולי הכרונולוגיה היחסית של התהליכים הפונולוגיים, שחלו בעברית בתקופה שקדמה ללשון המסורה לנו, בעיקר בניקוד הטברני וגם בשאר המסורות, לפיכך כל שינוי בשיקולים לגבי המוקדם והמאוחר בכרונולוגיה המשוערת מן ההכרח שיחייב ניסוח שונה של תנאי תחולת החוק, שיהא כולל ככל האפשר יותר צורות המתיישבות עמו³.

וזאת להזכיר: הניסוח המקורי, המדבר על המעתק $a < i$ בהברה מוטעמת וסגורה, מניח מצב לשון שעדיין לא הפכה בו i ל- e (צירי בניקוד), ואילו הדנים במכלול חילופי צירי/פתח בונים על הנתונים כפי שנתעצבו בשלב ההיסטורי המרוחק דורות על דורות מן השלב שלגביו הוצע ח"פ בניסוחו המקורי. על כן נראה רחוק לתלות – למשל – את ההבדל שבין שתי צורות הפעל כגון גָּדֶל:גָּדֶל בהפסק דווקא ובכמות התנועה שבו. לאמיתו של הדבר יש בכך סירוס הזמנים (אנאכרוניזמוס), שכן המגמה לביטול מוחלט של הפעלים היציבים (=הסטאטיים) ע"מ פָּעַל (וכן ע"מ פָּעַל) ולאחרון עם פָּעַל עולה בדורות המאוחרים בלשון ומשתלשלת לגמרי במסורת השומרונים ובלשון חכמים, הוא הדין ערעור קיום צורה מיוחדת להפסק עד לביטולו הגמור במסורות הנ"ל מאוחר הוא.

3. ראה מאמרו של י' בלאו, "על הכרונולוגיה של חוק פיליפי" (דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, חטיבה ד, כך ראשון, עמ' 1–4), וקודם לכן בפירוט On Pausal Lengthening, Pausal Stress Shift, Philippi's Law and Rull Ordering in Biblical Hebrew [*Hebrew Annual Review*, 5, 1981, pp. 1–11]

שורת ההיגיון אומרת לי: ככול שנקדים את ח"פ ונניח שכבר חדל לפעול בזמנים הקדומים, כן יקל לנו להבין שבעברית ההיסטורית (כלומר כפי שנתעצבה בדורות הסמוכים לפסיקתה בדיבור) נותרו אך עקבות החוק, בצורות שונות ובכמויות שונות בכל אחת ממסורותיה. אותם העקבות ברורים וכשהם לעצמם דיים לקרב את הבנת ההשתלשלות. במרוצת הימים נתעצבה מערכת תנועות חדשה (ושמא מערכות תנועות זו אחר זו) והיא שעמעמה את המצב שח"פ היה בו בתוקפו. אין אפוא תמה שהפרוץ, הוא החדש, מרובה על העומד, הוא הישן והמורש מקדמת דנה. ניסיונות שונים ומשונים נעשו לגשר על הפער הזה בבניין השערות שכל המוסיף עליהן אינו מיטיב אלא גורע.

כנגד זה: ככול שנאחר את תחולת ח"פ יתחייב שישתמר החוק במסורות העברית הידועות לנו במלוא חיותו, וחוק בחיותו אינו סובל חריגה ממנו במידה כה נרחבת, שהכול מודים בה על ידי בקשת מפלט בהיקש.

ראיתי להביא כאן את השיקולים האלה כי בהם מיוסד מה שייחסתי בעברית נוסח שומרון לפעולת ח"פ ושם לא פירשתי משום שנראו לי הדברים מובנים מאליהם. אך לצערי מתברר שלא כך הוא, ועליי לנסות ולהשיב על ההשגות שהשמיע ק' במאמרו המדובר.

בצדק חש ק' שכדי לקיים את דעתו כי ח"פ נתחדש בעברית בשלבה המאוחר ואינו מורשה קדומה לכל מסורותיה הידועות לנו, עליו לסלק מן הדרך את עדות התעתיקים שבטור השני של המשושה, ובעיקר את המכשול שבמסורת השומרונים. זו מפריעה במיוחד באשר בה אנו שומעים את ההגיים ואיננו יכולים לשחק בסימנים גרפיים בלבד מבלי לשקול מה טיבם וערכם של אותם הסימנים בשעת נתינתם ובפי נותניהם, כדרך שקרה בעיסוק במסורות הכתובות בלבד.

א) העדות הברורה שמעתק $a < i$ בהברה סגורה ומוטעמת משותף למסורות היהודים והשומרונים היא החילוף בכגון lab (=לב) בכינויים libbi וכיו"ב. מסורת הטברנים לא שימרה בצורות כאמורה את החילוף בעקיבות, זו של הבבליים משמרת אותו במידה גדולה יותר וזו של השומרונים אף במידה עודפת על מסורת הבבלים. שכן בה בלבד אתה מוצא את (המספר) שֶׁשׁ הגוי šaš ואילו שֶׁשֶׁ – šiššā כמתחייב מח"פ (עיין באואר וליאנדר, עמ' 624) ולא נשתמר במסורות היהודים. כוחו של החילוף a/i במסורת השומרונים במשקל זה כה מכריע עד שגרר אחריו מלים שנשתנו במרוצת הדורות למלים במשקל qill אף על פי שמצד מוצאן הקדום לא הייתה אותה ההברה סגורה בהן כמו šam šam, בן ועוד (עיין עואנ"ש ה, עמ' 55 ואילך). אם אין שוללים את נסיגת הטעם מן מלרע אל מלעיל בענ"ש (שהוכח קיומה שלא מכוח ח"פ דווקא) – יש בהתנהגות qill שבתקופה הקדומה עדות חותכת לפעולת החוק. על כך אין לק' אלא תשובה זו (עמ' 87 הערה 38): "שאלת פעולת 'חוק פיליפי' במסורת שומרון טעונה עדיין עיון", בייחוד לאור "העובדה שגם בארמית של השומרונים מתקיים מעתק דומה

במלים חד הברתיות"ו). אין צריך לומר שאין בכך תשובה של ממש. לפיכך טרח להביא ראיות לסברתו שלא פעל ח"פ בענ"ש כלל⁴, ואלה עיקרי ראיותיו:

(1) בחטיבת צורות שח"פ אמור לפעול בהן – אכן פעל במסורות היהודים (שלא בעקיבות) – אין פעולתו ניכרת בענ"ש, למשל: faqqidti = פִּקְדִּיתִי, afqidti = הפקדתי או redot = רדת לעומת מסורת בבל רִדַּת ועוד;

(2) במקום i נוהגת בענ"ש לא רק במשקל qill (כמו במלת לֵב) כמתחייב מן ח"פ, אלא גם במשקל qil כמו ban = בָּן או בצורות am = עַם, al = אֵל (כמובן על פי הנחתו שהסגול מייצג לעולם i היסטורית) וכן בפועל mat = מַת. מכאן – לרעתו – שהמעבר $a < i$ אינו מעיד על מציאות ח"פ אף במשקל qill, אלא מקור החילופים הוא בהעדר הטעמה המביא להנמכת התנועה, ומתוך מעמד זה השתלטה התנועה הנמוכה בכל המעמדים.

מפני מה נרתע ק' מלומר את הדבר הנכון שאמרו לגבי מסורות היהודים, והוא שעתים הופרע המעתק צירי < פתח על ידי היקשים עד "שהמצב כבר ניטשטש במסורות השונות של העברית". הלא ענ"ש היא בכלל "המסורות השונות", ולשם מה לבקש מפלט בהשערות על גבי השערות באין להן כל אחיזה במציאות המבטא השומרוני. ולא עוד אלא שלא טענתי בשום מקום שכל $a < i$ בענ"ש הוא פרי ח"פ. לא יעלה על הדעת לתלות mat = מַת בח"פ או בהיעדרו, כשברור שהנטייה לבטל משקלים בעלי u, i ההיסטוריים בפעלים היציבים (פועלי ע"ו בכללם) שליטה בענ"ש עד שלא שימרה אלא מעטים. הם עתה בבחינת יוצאים מן הכלל, ובלשון חכמים הביטול אף מוחלט. השאיפה להאחיד את הנטייה בתחום זה מורגשת יפה גם במסורת הטברנים. וכך אתה מוצא בה צורות בינוני גֵר (לצד גֵרָא), לִגִּים (לצד לָן) המעידות שלפנים גם נסתר עבר שלהם היה בעל צירי ועדיין הוא מתקיים לא רק בצורת מַת אלא בצורת נִד בישעיה יז, יא⁵. הוזה אומר שעם המגמה לאחדות במסגרות הנטייה נתקיימו צורות הסוטות ממנה. וכשם שהפעלים גֵר, לָן היו גֵר, לָן – כך בענ"ש מַת היה mat. לא נהיר לי במה יפה כוח mitti = מְתִי להעיד על היעדר ח"פ, ואילו matnu = מְתִנו הורע כוחו להעיד על קיום ח"פ. וכן מפני מה redet = רִדַּת יפה כוחו ללמד על היעדר ח"פ והורע כוח tat (ק' לא הזכירו כלל) = תַּת, altat (לצד altot) ללמד על קיומו. כמובן, הטענה שבמסורת טבריה תחולת ח"פ במשקל זה היא "בעלת חשיבות משנית ואילו במסורת שומרון דגם זה qil הוא הבסיס היחידי לקיומו של החוק", אפילו הייתה נכונה, אין בה שמץ של ראיה שבענ"ש לא נהג ח"פ. אולי משום כך נזקק ק' ל"ראיה מכרעת": הואיל ובארמית השומרנית אתה מוצא גם כן a בתנאים

4. בהוצאתו בכינוס הבינלאומי הראשון לחקר השומרנות תל-אביב-ירושלים, כ"ד-כ"ז בניסן תשמ"ח.

[בינתיים פורסמו עיקרי טענותיו בלשוננו ג (התשמ"ז), ג-ד, עמ' 247 ואילך.]

5. עיין בפירושו של דוד ילין לישעיה (חקרי מקרא, ירושלים תרצ"ט), עמ' יט.

דומים (למשל מלת $am =$ עם עצמה), לפיכך "אין מנוס מן המסקנה כי החילופים בדגם qil נוצרו (כלומר בענ"ש. זב"ח) בתקופת דיבורם הארמי של השומרונים, הם משותפים לארמית ולעברית שלהם".

וחבל שהניח ק' אותנו בלא תשובתו לשאלה העולה מפירושו מאיליה: אם אכן לא חל בארמית ח"פ (לברוקלמן⁶ יש דעה אחרת בעניין זה), ובכללה ארמית היהודים, כיצד צץ לפתע פתאם אותו המעתק בארמית השומרנית לבדה? היכן מקור יניקתו? כלום במסורת ממסורות היהודים לעברית? סתם ולא פירש. כלום לשיטתו לא ראוי יותר לומר שח"פ בארמית השומרנית לקוח מעברית השומרונים שהטביעה את חותמה על הארמית שלהם גם בחטיבות אחרות, וכבר ניסיתי להראות זאת במקומות אחרים⁷, אלא שעל ידי כך יישמט אחד מעמודי התווך בתורת החילופים על פי ח"פ לשיטתו. לידי אם אמנם יש בארמית השומרנית חילופים על פי ח"פ, הרי הם ראיה נוספת לדעתו של ברוקלמן שנוכרה לעיל.

ב) אשר לתחולת ח"פ בטור השני של המשושה אפשר לקצר ולומר שאין הכרע ממנו לכאן או לכאן. הכול תלוי בהבנת טיב התנועה ששמע בעל התעתיק והביעה באות היוונית ϵ . לדעת ברונו⁸ ערכה כערך הצירי בטברנית, לפיכך הוא מפרש $\chi\epsilon\theta\epsilon\beta\theta(\alpha) =$ כֶּתֶבְתּ, $\epsilon\chi\theta\epsilon\beta\theta(\alpha) =$ הֶכֶתֶבְתּ; ומכאן שההברה האמורה להיות בעלת a על פי ח"פ ויש בה ϵ מעידה על היעדר ח"פ. אבל הסובר כספיזור, פרצל וברגשטרסר⁹ שבאות ϵ התכוון הכותב להביע תנועה מסוג A , מעין הפתח הבבלי – ואוסף a קדמית ($ae =$) במסורת שומרון – לא יהסס לומר שבהברה האמורה נתקיים ח"פ בטור השני. מובן מאיליו שבהערכת ϵ בפי הכותב את המלה העברית אין לשיקולי מוצא התנועה בגיעה של ממש. ברונו, בחיבורו החרוך והמועיל, מפרט בדקדוק רב את

6. ברוקלמן, גרונדריס, כרך א, עמ' 147–148. דוגמאות נוספות מן הניב של טור עבדין תמצא בספר Adolf Siegel, *Laut-und Formenlehre des neuaramäischen Dialekts des Tūr Abdīn* (Hannover 1923), עמ' 36. אילו היה המבטא השומרוני בארמית ידוע לברוקלמן, היה יכול להורות על שריד נוסף בארמית והוא המספר ש: šat (עיין עואנ"ש, ג ס"ב, עמ' 83, 175, 237); הרואה בארמית השומרונים השפעת העברית יכול לראות בצורה האמורה את בבואת šaš = שֶׁשׁ שנוכרה לעיל, ואין הכרע. ועוד תן דעתך על וְשֶׁן (בפתח בבלי) בתרגום אונקלוס דב' לב, כד, שן הפיל (בפתח בבלי) בתרגום מל"א י, כב.

7. עיין עואנ"ש כרך ה, עמ' 256 סעיף 8.8 ואילך. ראה גם הערה קודמת.

8. E. Bronno, *Studien über hebräische Morphologie und Vokalismus* (Leipzig 1943), עמ' 448.

9. ברונו מזכיר את שני הראשונים שם (ראה הערה 7), עמ' 296–299, ועיין E. A. Speiser, *Pronunciation of Hebrew according to the Transliterations in the Hexapla* (JQR, NS, Vol. 24 [1933/34] p. 43); O. Pretzl, *Die Aussprache des Hebräischen nach der zweiten Kolumne der Hexapla des Origenes* (BZ, 20 [1932] p. 14, §4); ברגשטרסר בדקדוקו, חלק א, עמ' 59.

המקבילות היווניות שבתנועות שבטור השני אל סימני הניקוד הטברני, אך עניין לעצמו הוא מסקנותיו הבלשניות, שכן לא השכיל להציץ אל מבעד לסמלים הגרפיים. אכן קשה לראות תשובה בלשנית ומספקת לעובדה, שכנגד הפתח הטברני בהברה סגורה משמשים הרבה α וגם ϵ , בטענה כי α באה 182 פעמים, ואילו ϵ – 76 פעמים "ברוטו", או 133 כנגד 58 "נטו"! כנגד זה דעתם של ספיזור, פרצל וברגשטרסר כי מתוך כך משתמע שהתנועה שחש הכותב באוזנו הייתה – כנראה – a קדמית (=ae) בעצמה שונה, הנעה מן a לכיוון e נראית ביותר. כלום יש עדות ברורה יותר ממה שהובעה תנועת הסגול במלת יִרְאָה בשני פסוקים סמוכים: פעם על ידי α ופעם על ידי ϵ : $\epsilon\pi\rho\alpha$ (י) תה' מט יא, $\epsilon\pi\rho\epsilon$ תה' מט י? ואמנם בימי אוריגנס ϵ הייתה e פתוחה. כלום אינו דומה הדבר למי שיש לו בררה בין סימני הניקוד פתח וצירי ועליו לנקד מלה כמו having (=haeving)? בין שיבחר בפתח ובין שיבחר בצירי לא יביע אלא בקירוב אותה התחושה. כך טיבו של כל תעתיק שאינו מדעי, כלומר שאין בו סימנים מיוחדים, מלאכותיים, המתכוונים להגאי הלעז.

אבל ראוי להזכיר שדווקא היוונית, זמן רב לפני שנתחבר הטור השני במשושה לאוריגנס, מספקת לנו את העדות הברורה לקיום ח"פ בתחום הכנענית. ההיסטוריון הירודוט (המאה החמישית שלפנה"ס) מספר שהאות המכונית בפי היונים $\sigma\upsilon\lambda\mu\alpha$ מכונית בפי הדורים $\sigma\alpha\nu$, והרי אין זאת אלא הגיית האות הפיניקית-עברית שין: שן. כך גם יוצא מן $\sigma\alpha\mu\phi\acute{o}\rho\alpha\varsigma$ = (סוס) נושא $\sigma\alpha\nu$ (מקוקע בגופו).

להודיע ש אין לתלות בדקדוקי תנועות בתעתיקים ולסחוט מהם את שאין בכוחם לתת. אין נראה שאפשר לקבוע בהערה אגב כי בטור השני אין זכר לח"פ, בלא להיכנס בעבי הקורה של הסימן ϵ מכאן והסגול בטברנית מכאן. שאלת מהות הסגול הטברני בזיקתו לשאר המסורות העבריות הידועות היא מן השאלות העומדות בדיון, ואין הדן בח"פ יכול להתעלם ממנה באמירה בעולם: תשומת < תשומת היא בחזקת יוצא מן הכלל¹⁰ (שם עמ' 93).

10. מקובלני מרבתיי בדקדוק ההיסטורי שדווקא היוצאים מן הכלל הם ציוני דרך חשובים ביותר להבנת ההשתלשלות ההיסטורית של תופעה בלשון. הפוסר עצמו בקביעה שהדבר הוא בגדר יוצא מן הכלל לא אמר אלא את שהעניינים רואות. אגב אורה, הרמז לברגשטרסר, א, f 26 מטעה. ברגשטרסר לא הזכיר תשומת כלל, ואשר ליחס בן/בן, ילך/יילך אמר שעדיין לא הוכרע אם יש בכך תופעה של היגוי או שמא של כתיבה בלבד, שכן בתופעת ההיגוי צפוי שהניקוד בבבלי ינקוט פתח אבל יש צירי. כמובן, את הדעה שהושמעה בספר ליונשטס (מחקרים במקרא ובמזרח הקדמון, ירושלים תשל"ח, עמ' 95) לא ידעה ולא שקלה, אבל הוא חש שהסגול בהברה שסר הטעם ממנה כמו וִילָךְ, אינו בא מן הצירי, ועל כן ניסח בזהירות שהסגול בא במקום (tritt dafür ein) הצירי, ועיין שם.